

СУТНІСТЬ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

У статті розглядається культура педагогічного спілкування, яка включає загальну культуру людини, психолого-педагогічні знання, уміння та навички, відповідний емоційний настрій та спрямованість педагога на ефективну взаємодію в навчально-виховному процесі.

Ключові слова: педагогічне спілкування, культура мовлення, мовленнєва поведінка.

Для кожної епохи розвитку людства характерна певна культура спілкування, що відповідає загальнолюдським цінностям. Саме тепер важливо закласти в нашому суспільстві засади повноцінної культури спілкування, яка сприяла б духовно творчому потенціалу українського народу, адже її характер помітно впливає на стан економічного, політичного та соціального розвитку країни, духовність громадян та їхню національну свідомість. Проблема культури спілкування відображена в численних філософських, психолого-педагогічних дослідженнях, в яких наголошується на винятковій її важливості в процесі виховання.

Увагу зазначеній проблемі приділяли вітчизняні педагоги Б. Грінченко, О. Духнович, А. Макаренко, П. Могила, І. Огієнко, Феофан Прокопович, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. Проблема комунікативної культури вчителя і сьогодні перебуває в центрі уваги науковців. Так, комунікативні здібності та шляхи їх формування і розвитку є предметом досліджень О. Леонтєва, С. Мусатова, В. Рижова та ін., мовленнєву компетентність розглядають Н. Бабиц, Л. Зінченко, К. Левітан та ін., комунікативну культуру розглядають Т. Адуло, Б. Гершунський, Т. Заславська та ін.

Значною мірою успіх професійної діяльності представників багатьох професій залежить від рівня культури професійного спілкування. У першу чергу це стосується професії педагога, психолога, соціального працівника.

Мета статті полягає у визначенні сутності культури педагогічного спілкування та її ролі у професійній діяльності майбутніх учителів гуманітарних дисциплін.

Педагогічна майстерність учителя гуманітарних дисциплін здебільшого базується на мистецтві спілкування. Спілкування – це зв'язок між людьми, який призводить до виникнення психічного контакту, що проявляється в обміні інформацією, взаємовпливі, взаємопереживанні та взаєморозумінні. Специфіка педагогічного спілкування полягає в тому, що під час його реалізації здійснюється комплексний вплив педагога на учня таким чином, щоб забезпечити ефективне навчання, виховання і розвиток нової особистості. Через спілкування відбувається трансляція досвіду поколінь новому поколінню [1].

Безсумнівно, для успішності професійної діяльності майбутнього вчителя гуманітарних дисциплін, а саме іноземної мови, необхідними є такі риси його мовлення, як бездоганна дикція, дотримання всіх орфоепічних норм сучасної літературної мови, добре поставлений голос, уміння керувати диханням, тобто професійне володіння технікою мовлення. Не можна собі уявити живого мовлення без інтонації. Кожне осмислення думки, власної або чужої, може бути правильно виражено й так само сприйнято слухачами лише в тому разі, коли читець (мовець) правильно використає всі компоненти мовлення (системи його звуків, складобудови, словесного наголосу) та інтонації (органічної єдності пауз, логічної та емоційної функції наголосів, мелодики, темпу, ритму й голосового тембру). Практичні навички "декодування" інтонації співбесідника, вміння використовувати акустичні засоби впливу на слухачів є необхідними для ефективного професійного спілкування. Однак проблема полягає у тому, що навчитися інтонації, як стверджують психологи неможливо [6]. Слід зауважити, що штучно створена інтонація помічається слухачами одразу, саме природність інтонації, її відповідність ситуації спілкування є її головними комунікативними перевагами. Відтворення заданої інтонації нічого не навчає, однак можна навчитися слухати й розуміти змістові значення інтонації співбесідника, можна визначити педагогічні можливості використання інтонаційних засобів, виявити спектр їх впливів, співвіднести ці можливості з особливостями певного голосу, індивідуальності мовленнєвої поведінки. Все це створює необхідну базу для вдосконалення практичних засобів інтонування.

Мова вчителя це насамперед мова, яка звучить. Виконуючи важливу соціальну функцію спілкування, вона, як і будь яка інша звукова система, є акустичною, і оскільки вона належить людині, її неможливо розглядати за межами психофізіологічної діяльності. Щоб вдосконалити мову, майбутній вчитель гуманітарних дисциплін має тренувати мовленнєву (фонаційне) дихання, голос, дикцію і виконувати систематично певні вправи.

Отже, мова майбутнього вчителя – це професійна зброя. Вона дає можливість передавати слухачам найдрібніші змістовні відтінки, допомагає аудиторії сприймати думки мовця, створює певний емоційний настрій та дозволяє здійснювати навчально-виховний процес.

Мовленнєва поведінка, на думку І.А. Зимньої [3], проявляється в манері, характері мовленнєвих дій, включаючи соматичну активність. Мовленнєва поведінка, як і інші види соціальної діяльності перебуває під контролем суспільства. Насамперед, вона підпорядкована загальноприйнятим нормам літературного мовлення – орфоепічним, лексичним, фразеологічним, морфологічним, синтаксичним. Культура мовленнєвої поведінки зумовлена доцільним вибором і організацією мовленнєвих засобів, які в кожній конкретній ситуації спілкування при дотриманні лінгвістичних і етичних норм дозволяють ефективно вирішувати комунікативні задачі. Однак, кожний акт професійної комунікативної взаємодії вимагає нестандартної мовленнєвої творчості, оскільки будується з врахуванням багатьох обставин – ситуацій спілкування, індивідуальності партнера по спілкуванню, його емоційного стану, характеру відносин, які склалися між партнерами і т.д. Майбутньому педагогу гуманітарних дисциплін в процесі спілкування

необхідна постійна корекція своєї поведінки в зв'язку з отримуваною зворотною інформацією від партнера по спілкуванню – вербальною і невербальною. Суттєвими ознаками культури поведінки будь-якої людини, а тим більше майбутнього педагога, є використання системи національно-специфічних стереотипів, стійких форм спілкування, призначених для встановлення і підтримання контактів. У процесі спілкування майбутній педагог покликаний створювати відповідну комунікативну обстановку, яка б стимулювала мовленнєву активність учня. Важливо не вишукувати помилки чи неточності у висловлюваннях, а виражати дійсний інтерес до обміну інформацією, підкреслювати достоїнства, не наполягати на негайних відповідях, дати можливість подумати, не перебивати.

Отже, культура мовлення – широке і об'ємне поняття, але передусім це – грамотність побудови фраз, простота і зрозумілість викладу, виразність, яка досягається вмінням дібрати потрібні слова і синтаксичні конструкції та активним використанням основних компонентів виразності усного мовлення – тону, динаміки звучання голосу, темпу, пауз, наголосів, інтонації, дикції, правильна вимова слів, правильне використання спеціальної термінології, не багатослів'я [2].

Наприкінці 60-х – на початку 70-х років ХХ століття на межі соціальної й педагогічної психології з'явилося поняття "педагогічне спілкування", яке стало використовуватися психологами й педагогами. Зрозуміло, що педагогічне спілкування як феномен навчально-виховного процесу існує стільки, скільки існує школа як соціальний інститут навчання й виховання людей. Усюди, де хоча б одна людина починає взаємодіяти з іншою, як учитель з учнями або вихователь з вихованцями, там обов'язково виникають проблеми педагогічного спілкування. Проте поняття "педагогічне спілкування", "професійно-педагогічне спілкування" стали предметом спеціальних науково-педагогічних досліджень порівняно недавно – на межі 70-80-х років ХХ століття [7].

Одними з перших у дослідженні педагогічного спілкування почали вивчатися процеси сприйняття й розуміння в системі "вчитель – учень" О. Бодальовим, В. Куніциною, С. Кондратьєвим, В. Роздобудько та ін. Важливим джерелом цікавих ідей і методів дослідження, фактів та матеріалів стали роботи з проблем педагогічного такту М.Страхова, І. Синиці та ін. Розпочалося вивчення О. Леонтьєвим, В. Кан-Каликом, Н. Кузьміною, А. Добровичем закономірностей формування в учителя комунікативних навичок та умінь.

Педагогічне спілкування завжди цілеспрямоване. При цьому сам педагог ніби знаходиться одночасно в декількох "площинах": він безпосередньо взаємодіє з партнером, спостерігає за собою і своїми діями з позицій їх "професійної відповідності" (рефлексивний контекст спілкування), тримає на контролі свідомості ціль, яку прийняв найпершою і одночасно оцінює доцільність її збереження або заміни на нову (раціональний контекст спілкування). Таким чином, часто педагогічне спілкування є засобом вирішення власних навчальних або виховних завдань, ініціатором, організатором і головною керівною ланкою якого є вчитель. Педагогічна діяльність має суттєвий вплив на розвиток особистості вихованця, зокрема на якості, які реалізуються у спілкуванні. Учителів з великим стажем роботи завжди можна впізнати за особливим голосовим тоном (вимогливим, владним або повчальним), за мімікою (вона чітко виражає оцінку дій партнера). Такі вчителі часто є категоричними і безапеляційними у висловлюваннях, схильні до нав'язування власної думки, намагаються подолати опір партнера, не зважаючи на його причини, прагнуть до надмірної нормативності поведінки тощо. Це є наслідком тривалої ролі виховної взаємодії, в якій учитель виступає домінуючою, авторитарною стороною з правом переваги, контролю, оцінки. Тому важливе для майбутнього вчителя гуманітарних дисциплін завдання - здійснювати постійне самопостереження за своєю поведінкою в ситуаціях позарольового спілкування, щоб своєчасно вловити у ньому ті зміни, які можуть унаслідок цього закріпитися, стати стійким стилем спілкування. Не менш важливо враховувати і ті аспекти педагогічного спілкування, які торкаються інтересів учня. Специфіка праці вчителя полягає, крім всього іншого, ще і в тому, що в ситуаціях взаємодії він несе подвійне навантаження: повинен не тільки враховувати можливі дії партнера, але і розгортати спілкування таким чином, щоб воно мало навчальний, виховний та розвивальний ефект. Він повинен враховувати ті можливі труднощі, які можуть виникнути у вихованця в процесі спілкування, і брати на себе ініціативу у спілкуванні та відповідальність за взаємодію [5].

Педагогічна майстерність і педагогічна культура спілкування невіддільні від поняття "педагогічної інтуїції", ідея якої висунута видатним педагогом і психологом П.Блонським. Уміння спілкуватися, засноване на інтуїції, передбачає врахування педагогом особливостей співрозмовника. Аби вести бесіду конструктивно, вчитель має відчувати свого співбесідника, "бачити" внутрішнім зором те, що говорить інший, і залежно від цього перебудовувати спілкування, змінювати комунікативний стиль, який, проте, має залишатися завжди, скрізь і з усіма демократичним, діалоговим. У жодному разі не слід промовляти зарозуміло, безапеляційно - чи нудно, неемоційно; не варто також підлаштовуватися під дитину чи ставитися до неї зверхньо - "вона - ніщо, вчитель - все"; треба поважати в ній особистість, що розвивається. Учитель з розвинутою культурою спілкування дбає про постійне професійне і особистісне вдосконалення, запровадження сучасних технологій навчання і виховання. Він перебуває в постійному пошуку нових форм навчального і виховного процесів. Культура спілкування визначає шанобливе і доброзичливе ставлення вчителя і учня один до одного, закладає основи взаємин співпраці і взаємодопомоги. Розв'язання проблем педагогічного спілкування, пов'язаних з підвищенням його культури, можливе лише в умовах додержання принципу спілкування вчителя "від учня", що дає змогу точніше відобразити його особистість, враховувати його потреби, інтереси та комунікативні можливості. Засвоєння вчителем розглянутих принципів і засобів міжособистісної взаємодії, творче застосування їх у педагогічній діяльності є запорукою практичної дієвості його фахової підготовки, свідченням культури педагогічного спілкування, яка вимагає гармонійного поєднання суто навчальних засобів і виховних та комунікативних зусиль педагога щодо свого вихованця [4].

Адже саме відносини між учнем і вчителем є фундаментом усіх суспільних формацій, створених людьми за довгі роки. І на вчителі, як на більш досвідченому, лежить задача створити і підтримувати доброзичливість і взаєморозуміння. А для цього вчителю необхідно постійно вивчати особливості учнів і стежити за своєрідністю реакцій на поведінку дітей.

Спілкування – найважливіша складова частина людського буття, що присутня у всіх видах людської діяльності. У

багатьох видах діяльності спілкування - це не тільки повсякденна функція взаємодії, але і функціональна категорія. Функціональним професійно значимим є спілкування в педагогічній діяльності, де воно виступає як інструмент взаємодії, при цьому звичайні умови і функції спілкування одержують додаткове навантаження. Професійна педагогічна діяльність часто стає об'єктом критики, що руйнує втручання і заперечення.

Спілкування – складний процес взаємодії між людьми, що полягає в обміні інформацією, а також у сприйнятті і розумінні партнерами один одного. Людина, що передає інформацію, називається комунікатором, що одержує її – реципієнтом.

Усне мовлення є основним засобом педагогічного спілкування. Слово вчителя має впливати на почуття і свідомість, має стимулювати мислення й уяву, створювати потребу пошукової діяльності.

Мовлення вчителя повинне забезпечувати вирішення завдань навчання та виховання школярів, тому перед ним (мовленням) стоять, крім загальнокультурних, і професійні, педагогічні вимоги. Учитель несе соціальну відповідальність і за зміст, якість свого мовлення, і за його наслідки. Ось чому мовлення вчителя є важливим елементом його педагогічної майстерності.

Правильний стиль спілкування створює атмосферу емоційного благополуччя, що багато в чому визначає результативність навчально-виховної роботи. Вірно знайдений стиль педагогічного спілкування, що відповідає неповторній індивідуальності педагога, сприяє вирішенню багатьох завдань.

Висновки. З огляду на зазначене, ми доходимо висновку, що мовленнєва культура є необхідною професійною якістю, формування й розвитку якої необхідно приділяти увагу під час професійної підготовки майбутніх учителів гуманітарного циклу.

Перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо у визначенні ролі комунікативної взаємодії викладачів і студентів у створенні позитивного соціально-психологічного клімату в академічній групі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Анд-реева. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 415 с.
2. Занюк С. С. Психологія мотивації та емоцій: [Навчальний посібник] / С.С. Занюк – Луцьк: Вид-во Волинського держ. університету, 1997. – 180 с.
3. Козубовська І.В. Спілкування в діяльності соціального педагога / І.В. Козубовська, О.Л. Лацанич. – Ужгород, 2005. – 249 с.
4. Корніяка О.М. Педагогічна діяльність і культура педагогічного спілкування / О.М.Корніяка // Практична психологія і соціальна робота. – 2003. – №1. – С. 38-43.
5. Мицич П. Как проводить деловые беседы / П. Мицич – М., 1983. – 207 с.
6. Смелкова З.С. Педагогическое общение: Теория и практика учебного диалога на уроках словесности / З.С. Смелкова. – М.: Флинта: Наука, 1999. – 232 с.
7. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан – К.: Україна, 1996. – 268 с.

Подано до редакції 25.02.11
